

ประเภทภูมิปัญญาด้าน การปกครอง

ชื่อภูมิปัญญา นายฝายนายเหมือง

บทนำ/ความสำคัญของภูมิปัญญา

นายฝายนายเหมือง เป็นตำแหน่งของผู้คนที่ได้รับการฉันทานุมัติแต่งตั้งให้เป็นผู้ดำเนินการปกครองจัดการเกี่ยวกับการจัดระบบบริหารสร้างสาฝาย ถังเก็บน้ำและการจัดการเกี่ยวกับลำเหมืองไปสู่ไร่นาของผู้คนในเวียงสา โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้อาศัยลำน้ำสาที่ได้ดีหลักกันเป็นฝายไว้ในพื้นที่ตำบล ปงสนุก (ปัจจุบัน) คือฝายสา ตำบลแม่สา โดยได้อาศัยน้ำจากแหล่งดังกล่าวมาใช้หล่อเลี้ยงพืชต้นข้าวในพื้นที่ราบของอำเภอเวียงสา เป็นจำนวนนับหลายพันไร่ โดยใช้ภูมิปัญญาในการจัดการแบ่งสันกะเกณฑ์ เฉลี่ย แรงงานที่ได้ช่วยกันสร้างสา ขุดไร่ เบิกป่า แป้งเหมือง แป้งเชียงและแบ่งสรรปันส่วนน้ำ เพื่อนำเข้าสู่พื้นที่นาโดยความเสมอภาคและตกลงยอมชดเชยที่ชดเชยซึ่งกันและกัน ในหมู่ผู้คนในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมการทำนาได้อย่างดี จนมาถึงความเจริญ มีอุปกรณ์และวัสดุที่ทดแทนได้จึงทำให้ระบบการปกครองดังกล่าว ถูกเลิกตาและเหลือไว้ให้หน่วยงานราชการเป็นผู้ดำเนินการ แต่ในด้านภูมิปัญญาบางส่วนก็ยังคงมีเหลือไว้ให้เห็นปัจจุบัน เช่นการร้องเหมือง เพื่อให้ทางเดินของกระแสน้ำในลำเหมืองสะดวกขึ้น จึงได้ใช้ผู้คนเป็นบางส่วนและประกอบกันแนวคิดในการเอาพลังงานไฟฟ้าสูบน้ำมาใช้ จึงทำให้การจัดการด้านนี้ลดลง แต่เพื่อเป็นการจอมหอมให้ผู้คนรุ่นหลังได้ทราบและรู้ถึงความเป็นไปเป็นมาความทุกข์ยากลำบากของบรรพชน ของคนพื้นบ้านพื้นเมืองเวียงสาในเรื่องของฝายสา อันคงจะขอเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ดังต่อไปนี้ จากประวัติหรือตำนานในการสร้างฝายสาจะมีขึ้นมาในสมัยใด ไม่มีการบันทึกแต่ปรากฏตามพงสาวดารเมืองน่านได้บันทึกไว้จึงขอนำขึ้นมาเป็นการอ้างอิงดังนี้ “แกจตุศักราชได้ 1156 ตัวปีกาบยี่เดือน 8 ขึ้น 2 ค่ำวันพฤหัสบดียามเที่ยงวัน ท่านก็ยกเอาครอบครัวแลท้าวขุนไพรไทยทั้งมวลเข้าอยู่เวียงพ้อปากน้ำสาที่นั่น วันนั้นแลครั้นท่านได้ขึ้นมาอยู่เวียงพ้อที่นั่นแล้วก็มาคิดสร้างแปงยังฝายน้ำสาที่นั่นแล ดังฝายน้ำสาแลทุ่งนาที่นั่นอันหางร้างสูญเสียแต่เมื่อเช่นลาวก่อนก่อนเข้ามากวาดเอาชาวเมืองน่านหนีตั้งแต่นั้นนานมาได้ 21 ปีแล้วท่านก็มาคิดสร้างแปงหื้อเป็นฝายมั่นคงเป็นโต่งเป็นนาดีมาดังเก่าเรานั้นแล”

ฝายสาเป็นฝายดินที่ใช้ผู้คนสร้างแปงโดยใช้ไม้ดอกเป็นหลักแล้วถมด้วยหินทรายเพื่อเก็บกักน้ำให้ไปสู่ไร่นาโดยมีทางปล่อยไปเรียกว่า ลำเหมือง โดยบริเวณเหนือสันเขื่อนคันดินเรียกว่า หลังฝาย ส่วนบริเวณข้างหน้าที่น้ำลด ไหลตกไปสู่เรียกว่าหน้าฝาย เป็นที่เพาะและสงวนปลาพันธุ์สัตว์น้ำ

ฝายสาสร้างขึ้นโดยแรงงานคนและวัสดุพื้นบ้านมักจะเกิดการชำรุดไม่สามารถเก็บกักน้ำอยู่ได้จึงมีการจัดการเรียกว่า “โดยมีมติตกลงกันในหมู่ของเจ้าของที่นาที่อาศัยน้ำจากฝายสา

ในพื้นที่ตำบลปงสนุก กลางเวียง โดยส่วนมากก็จะอาศัยผู้ใหญ่บ้านกำนันเป็นภาระในการแต่งตั้งคัดเลือกเอาผู้นำที่เสียสละทำหน้าที่บริหารดูแลรักษาตรวจตราจัดการเรียก “นายฝ่าย” นอกจากนั้นก็แต่งตั้งบุคคลหรือผู้นำที่มาจัดการเกี่ยวกับลำเหมืองซึ่งในฝ่ายสาานั้นก็ได้แต่งตั้งบุคคลหรือผู้นำที่มาจัดการเกี่ยวกับลำเหมืองซึ่งในฝ่ายสาานั้น ได้มีการขุดฝายเหมืองออกเป็น 2 เส้นทาง ซึ่งมี

1. ลำเหมืองป้อจะอยู่ฝั่งขวาของลำน้ำสา
2. ลำเหมืองผาหรือเหมืองชาวควาย อยู่ฝั่งซ้ายของลำน้ำสา ซึ่งใช้ลำน้ำจากลำเหมือง 2

เส้น ผ่านเข้าสู่ไร่ เข้าสู่นาเป็นประจำทุกปี ซึ่งลำเหมืองแต่ละเส้นก็จะมีเขียงหรือทำนบเป็นการแบ่งน้ำไปสู่เหมืองซอยมากมาย และมักจะเกิดการตื่นเงินรกรักด้วยต้นไม้วัชพืชและสิ่งปฏิกูลจึง

จำเป็นต้องมีการลำราง หรือการรองเหมือง โดยใช้ผู้คนที่เป็นเจ้าของนาเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด โดยการใช้งแรงงานชนิดห่อข้าวติด และถือเอามติของกฎหมู่เป็นที่ตั้งเช่นผู้ใดมีเส้นก้านในบัญชีมีนีสัยเอารัดเอาเปรียบต่อหมู่คณะ ก็จะมีการทดแทนหรือปรับ โหมถ้าหากติดภาระกิจธุระก็ต้องหาหรือจ้างวานผู้อื่นไปทดแทน

การร้องเหมืองนี้ก็จะทำกันทุกปีบางปี น้ำก็จะเดินไม่สะดวกก่อนจะทำนาหรือไถในระยะต้นข้าวเจริญงอกงามก็จะทำอีกก็แล้วแต่ความเหมาะสม การร้องเหมืองนี้ถ้าจะพูดไปก็สามารถเป็นตัวชี้วัดถึงลักษณะนิสัยของผู้คนได้อย่างแยบยลในเรื่องของการเสียสละแรงกาย บางครั้งก็มีการเอารัดเอาเปรียบทำอย่างเสียไม่ได้ บางผู้คนลงมือปฏิบัติด้วยจริงใจ ชนิดเอาเป็นเอาตาย การร้องเหมือง เป็นการสร้างทางเดินของน้ำตลอดจนถึงการบูรณะเขียง เพื่อให้การเก็บ การระบายน้ำการแบ่งน้ำให้เกิดผลดี ปัจจุบันนี้การร้องเหมืองก็ยังได้ถือปฏิบัติกันอยู่ โดยเฉพาะก่อนที่จะทำการหว่านกล้าและปลูกลำเพื่อไปเอาน้ำเข้าสู่ท้องไร่ท้องนา

การถมฝายในสมัยก่อน ฝายจะถูกถมด้วยแรงงานของผู้คนโดยการหาบก้อนอิฐ หินทรายไปถมฝายหลังจากที่ได้ซ่อมแซมตัวฝายด้วยไม้ลูกเหล้า โดยที่การตกเฉลี่ยกันตามที่ได้รับมอบหมายโดยการแบ่งจัดการผู้คน เฉลี่ยหมุนเวียนจากเจ้าของนาที่ใช้พื้นที่รับน้ำจากฝายโดยมีขนาดหรือ มอก ไว้ดังนี้ นา 1 บุง (ไร่) ต่อ 1 วัน ถ้าหากมีนา 5 บุง (ไร่) ก็ต้องไปทำงาน 5 วัน หากงานไม่แล้วเสร็จก็ต้องหมุนเวียนกันไปทำงานก็จะมีบัญชีเช็คตรวจ พร้อมกับการนับเที่ยวในภาระกิจที่แบกขน โดยการใส่บัตรเช่น เว้นต่อ 20 หาบ อย่างนี้เป็นต้น ส่วนสำหรับผู้รับหน้าที่เป็นนายฝายนายเหมือง ก็จะได้รับกรยกเว้นต่อการทำงาน โดยพื้นที่นาตั้งไว้เป็นเกณฑ์ ตัวอย่าง นายฝ่ายได้รับ 20 บุง (ไร่) ถ้าหากนายฝ่ายไม่มีถึง 20 บุง (ไร่) ก็สามารถเอานาของพี่น้องเข้าร่วมได้ให้ครบ โดยไม่ต้องไปทำงาน นายเหมืองได้รับสิทธิพิเศษ 15 ไร่ ถ้ามีนาเพียง 12 ไร่ ก็สามารถเอานาของญาติพี่น้องเข้าทดแทนได้อีก 3 ไร่

การจัดทำบัญชีสำรวจจะถือเอาพื้นที่นา ที่อยู่ในรัศมีของการใช้น้ำของฝายสา ถึงแม้ว่าเจ้าของนาจะอยู่ต่างบ้าน หรือตำบลก็ตามเช่น คนบ้านขี้มีนาอยู่ในบ้านบุญยืนก็ต้องไปถมฝายอย่างเสมอภาคสำหรับการร้องเหมืองนั้นนายเหมือง มีหน้าที่ตรวจตราพิจารณาสั่งการประชุมนัดหมายแต่งตั้งหัวหน้ากลุ่มเฝ้าดูแล ปิดเปิดสำรวจการแจกจ่ายส่งน้ำโดยจะไปกันเป็นหมู่คณะ เพื่อให้ได้น้ำอย่างสม่ำเสมอมาถึงแม้บางครั้งพุดจาดตกลง หรือขอร้องกันในเรื่องการแบ่งปันน้ำไปในไร่นาก็เป็นไปด้วยดีและราบรื่น จะมีบ้างที่เค็ดรื้อนพุดจาดตกลงกันไม่รู้เรื่องก็ต้องร้องทุกข์ ต่อผู้ใหญ่บ้านกำนันนายฝายนายเหมืองตลอดจนถึงนายอำเภอ ก็พยายาม

ตกลงเสมอแนะเจรจากันเหตุการณ์ปกติอยู่กันมาอย่างจันพืฉันนึ่ง เป็นฝ่ายเป็นเหมือง เป็นโต่งเป็นนามจน
ปัจจุบันนี้้นว่าการมีนายเหมืองนายฝ่าย เป็นการจัดการด้านการปกครองของการชลประทานน้ำของสมัย
โบราณ ที่เป็นภูมิปัญญาปัญญาของการปกครอง ที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

แหล่งข้อมูล

นายญาณ สองเมืองแก่น

บ้านเลขที่ 184 หมู่ 4 ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน 55110

 054 – 781105